

KLASIČNI LIBERALIZEM
IN IDEOLOŠKI TRKI NA SLOVENSKEM

Povzetek. *Klasična slovenska politična diferenciacija se je v 2. polovici 19. stoletja odvijala po domala enakem vzorcu kot v širšem evropskem prostoru med liberalno, katoliško in socialdemokratsko doktrino. Zanimivo je, da se je slovenski liberalizem najbolj intenzivno pojavil v državah, ki so slovele kot tipično katoliške. Intenzivno uveljavljanje katoliške politične doktrine na Slovenskem je vzpodbudilo močno liberalno reakcijo. Ideološki trki po vzoru nemškega "kulturkampfa" so se pojavili najprej na literarnem področju, a so kmalu - že v 70. letih - takoj po obdobju slogaštva, prerasli v ostre ideološke in politične spoprijeme. Ostrina zgodnjega ideološkega soočenja na Slovenskem je bila zato tako intenzivna, ker se je bila med tremi antagonističnimi in samozadostnimi zasnovami družbene organiziranosti.*

Ključni pojmi: liberalizem, socialdemokratizem, katolicizem, ideologija, svoboda, ideološki spori.

Staro in novo v liberalnem

Liberalna miselna tradicija je zelo raznolika in kot taka podvržena mnogim razvrščanjem. V anglosaški literaturi zelo pogosto ločujejo med konservativno in liberalno tradicijo. Pri nas, pa tudi drugje v Evropi se je bolj uveljavila drugačna tipologija, ki je konservativce in liberalce uvrstila v eno skupno - liberalno tradicijo z upoštevanjem razlik med klasičnim t.j. konservativnim in sodobnim t.i. liberalno demokracijo. Klasični liberalci poudarjajo pomen tradicij, vrednot, običajev, kohezivnost skupnosti ter zakona, reda in oblasti (vlade) pri varovanju verskih in moralnih prepričanj. Za razliko od modernih liberalcev so bolj zazrti k tradicijam in tudi k avtoritarnejšim političnim režimom. Sodobni liberalci prihajajo s klasiki v marsičem v nasprotje, večinoma pa staro paradigmo le dopolnjujejo. Klasični liberalci se nadalje zavzemajo za to, da se država ne vtikuje v "laissez-faire" zasnovano gospodarstvo; to načelo je ostalo sveto za njihove naslednike še danes. Po konservativni liberalni zamisli država ne bi smela imeti monopola nad vzgojo in izobraževanjem. Medtem ko se na ravni konkretnega življenja v civilni družbi zavzemajo za čim večjo socialno distanco posameznika do drugih in do države, za maksimalizacijo neodvisnosti (človek je otok), imajo istočasno nestrpen odnos do pojavov posebnih družbenih skupin (feminističnih, homoseksualnih ipd. gibanj).

¹ Milan Zver, doktor politologije.

Tem, kakor vidimo v sodobnosti, liberalni demokrati posvečajo posebno pozornost in zahtevajo zanje posebno zaščito ("pravice manjšin", strpnost, multikulturalnost ipd).

Kakršnekoli razlike med staro- in novo-liberalci že so, sorodstvenih vezi ni mogoče spregledati. Prav prispevek klasičnih liberalcev k uveljavljanju sodobnega koncepta človekovih pravic in svoboščin je neizbrisen, še posebej pri uveljavljanju svobode govora, svobode tiska, osebne svobode, pravico do zasebne lastnine vključno s pravice do svobodnega razpolaganja z osebnimi sposobnostmi in delom, pravico do združevanja itd. Klasični liberalni koncept svobode je običajno izpostavljen kritiki zaradi tega, ker ne tematizira družbene neenakosti; ne le med različnimi družbenimi sloji - fundamentalna neenakost statusov, ki jo vzdržuje celo država - ampak celo med spoloma. Ko se je evropski liberalizem strankarsko konstituiral, je bil zanj značilen egalitarizem. V začetku ga je označeval odpor proti staremu režimu, nato pa odpor proti rekatolizaciji javnega življenja (Beyme 1985, 23).

Klasična liberalna koncepcija je za razliko od modernega harmoničnejša, saj s "konservatorstvom" nekonvencionalnih običajev in navad vnaša v socialno življenje višjo raven sožitja članov skupnosti; tudi s pomočno svojstvene invencije religije. Zato se včasih celo zdi, da je klasičnim liberalcem pomembnejša skupnost kot pa posameznik. Naravni moralni red, iz katerega izhajajo tudi človekove pravice in svoboščine in nenazadje tudi zakonodaja, združujejo posameznike v bolj ali manj tradicionalno umevano skupnost.

Modernejša, liberalno demokratična paradigma pravzaprav izvira iz spoznanj, da so čisti trg, popolna svobodna konkurenca, minimalna politična država, omejena participacija državljana ter ideal civilne družbe kot edinega "carstva" svobode v precejšnji meri preteklosti. V javnem življenju vstopa v ospredje urejena država z vse večjo intervenirajočo intenco, organiziranim trgom in poleg posameznika - kot subjekta klasične liberalistične ekonomije in politike - vstopajo v javno življenje organizirane družbene in politične skupine. Ideal absolutno svobodnega posameznika v Lockovem pomenu ("prostost od ovir in nasilja drugih") ali Roberta Frosta, da le "dobre ograje delajo dobre sosede" (V: Brenkert 1991, 65) je vstopil v ozadje toliko, kolikor je bilo to premalo produktivno za ohranitev liberalnega temelja: tržne ekonomije in politike tudi za ceno, da se neposredni učinki trga zmanjšajo. Klasični princip racionalnosti (trg) postopoma dopolnjuje nov, ki temelji na institucionalizaciji družbenega in političnega dogovarjanja.

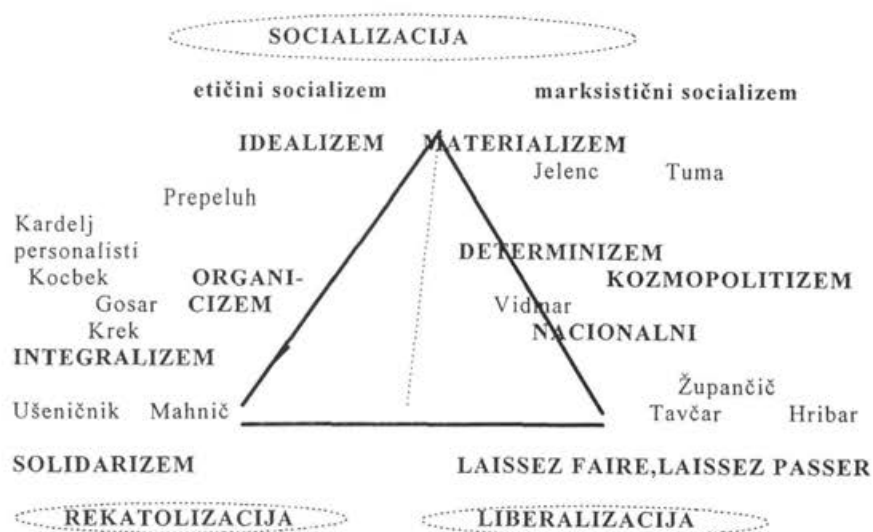
Nastop liberalizma na Slovenskem

Liberalizem je na Slovenskem trčil skupaj s socializmom (socialdemokracijo) in katolicizmom. V tem smislu je delil usodo liberalizma v srednjeevropskem političnem prostoru.

Ideološki trki pred sto in več leti so bili utemeljeni na solidno osmišljenih političnih koncepcijah. 19. stoletje v Evropi in na naših tleh predstavlja čas rojevanja velikih in med seboj tekmujočih socialnih in političnih gibanj z značilnimi projekcijami družbene organizacije. Bolj ko se je družba gospodarsko razvijala, institu-

cionalno strukturirala, politično modernizirala in socialno razslojevala, bolj so se značilno razmejevale posamezne socialne in politične koncepcije. Slovenske dežele so se gospodarsko in socialno intenzivno razvijale: hitra rast industrijske proizvodnje, gradnja prometne infrastrukture, postopoma se je "moderniziralo" tudi družbeno in politično življenje. Prevladovalo je spoznanje, da je čisti stanovski red anahronizem in da država potrebuje moderne reforme, ki bi postavile temelje za nastanek moderne civilne družbe. Morda ni naključje, da se je tudi slovenska civilna družba začela hitreje razvijati tisti hip, ko sta se država in Cerkev strukturno razlepili. Vse to je dalo spodbudo novo nastalim socialnim in političnim opcijam, ki so na družbena in politična vprašanja odgovarjala vsaka s svojimi družbenimi koncepti: z (re)katolizacijo, socializacijo ali pospešeno liberalizacijo.

Skica klasične slovenske politične in ideološke diferenciacije

Politična in ideološka diferenciacija je v 2. polovici 19. stoletja na Slovenskem vzpodbudila intenzivno soočenje, spopad med temi tremi, takrat še nekompatibilnimi idejnimi krogi. Začel se je neustavljivi "spopad za človeške duše" ki ga je demokratizacija javnega življenja le še pospeševala in kjer se marsikdaj ni izbiralo sredstev (Mahničev razločevalni pristop: "aut-aut"). Začetki "ločevanja duhov" oz. diferenciacije politične zavesti izvirajo iz zgodnjih kulturniških delitev na staroslovence in mladoslovence. Praviloma so se prvi prelevili v katoliške konser-

vativce, drugi pa v liberalce. Podobna kulturno-politična ločnica je nastala tudi na Nemškem. Po taborskem gibanju, ki je predstavljalo prvi višek slovenske politične sloge, so se leta 1872 sprli na občnem zboru Slovenske matice, kjer so liberalci propadli s svojim kandidatom. Naslednje leto se obe struji že nista mogli več sporazumeti o skupnem kandidatu na državnoborskih volitvah in sta nastopili ločeno. A so 1874 formalno obnovili zavezništvo, ki pa je bilo kratkotrajno. Stritar je totalen spopad leta 1873 opisal takole: /Izpoved mojo čujte: Jaz svobodi /Iz srca vdan sem, - mirno poslušajte! /V politiki poštenje mene vodi/ Temo sovražim, - kamen pobirajte! /Za mir govorim in spravo med narodi; /S l o v e n e c l i b e r a l e n s e m - metajte! /

Ideološke in politične napetosti so se stopnjevale v času državnoborskih volitev 1873 - to je vmesno obdobje od taborskega pa do klubskega slogaštva - ko sta obe politični usmeritvi nastopili ločeno z značilnimi političnimi gesli: konservativci z geslom "vse za vero, dom, cesarja", liberalci pa z geslom "vse za narod, omiko in napredek" (Prunk 1992, 95). Že ti dve gesli nesporno dokazujeta, da sta bili v 70. letih solidno zasnovani dve politiki, ki sta ju pomagala ustvarjati še oba dnevnika - katoliški Slovenec, ki si je ob rojstvu dal nalogo, da bo obujal slogaštvo (na "starih pravicah") in liberalni Slovenski narod. Formalno slogaštvo je bilo po 1874. letu le začasno premirje, ki je prikrivalo realno obstoječe razlike, čeprav ni mogoče zanikati resnične potrebe po skupnem nastopu slovenskih političnih sil, še posebej, ker so se edino tako lahko uspešno zoperstavili pritisku Nemcev. V 70. letih je bilo v ta namen dejavno politično društvo Slovenija, v katerem sta delovala simbola zgodnjega konservativizma in liberalizma, Bleiweis in Jurčič. Zadali so si nalogo, da se slovenski narod gospodarsko, kulturno in politično enotno spojme z Nemci na Slovenskem, ki so posebej potujčevali v času vlade liberalcev, ki je bila nenemškim narodom manj naklonjena kot kasnejša konservativna Taaffejeva.

Z objavo satirične utopije Indije Koromandije dr. Antona Mahniča v Rimskem katoliku ob 100 letnici francoske revolucije se je ideološka diferenciacija na Slovenskem še zaostila². Dokončno politično obeležje pa je dobila v ustanovitvi Katoliškega političnega društva leta 1890. Mahnič, začetnik ideološkega eksk-

² Čeprav bi lahko trdili, da je bila prvotna politična diferenciacija na Slovenskem ideološka, saj je potekala po različnih kulturno-vrednostnih cepitvenih linijah, pa pri tem odnos do narodnega vprašanja vendarle ni bil nepomemben. Kot predstavnik katoliškega univerzalizma je Mahnič zavračal narodno načelo. Zapisal je, da je to imaginaren pojem, in da je "realen le posameznik" in da se "duh absolutne narodnosti" nagiba v veleizdajstvo. Tavčar je v imenu narodne stranke "bojevit" zavrnil Mahniča in sklenil, da "s tako stranko ni nikakega kompromisa" (V: Prunk 1992, 107). Danes je morda presenetljivo, da so zgodnji slovenski liberalci svoj politični program gradili na narodni ideji, oziroma na "narodnem fanatizmu" kot jim je to očital Mahnič (glej Slovenski narod 1888, 20. januar) in odporu katoliškemu kozmopolitizmu, ki ga je predstavljal Mahnič, ki je na Goriškem nasprotoval narodnemu izrekanju.

luzivizma na Slovenskem, je v Indiji Koromandiji zasmehoval moderne ideje, kot so svoboda, enakost in bratstvo.³

Mahnič, ki je v Rimskem Katoliku in v Soči nadaljeval boj proti svobodomiselnstvu, se je v Domoljubu pridružil tudi Andrej Kalan. Liberalci so vračali z Brusom, satiričnim listom, ki ga je ustanovil socialist Ivan Železnikar. V liberalnih vrstah sta bila v ospredju tega spopada Ivan Tavčar in Josip Stritar. Bila sta deležna nenehnih zbadljivih literarnih kritik Mahniča in njegovega kroga.

Tem prvim oblikam ideološkega pluralizma je kmalu sledil še politični, ki je prihajal na plan na občinskih dopolnilnih volitvah v ljubljanski mestni zbor leta 1890. V tretjem razredu je zmagal katoliški tabor, v prvem in drugem pa liberalni. Poseben pečat "kurijskim" volitvam sta dajala Andrej Kalan in Ivan Tavčar v drugi kuriji. Včasih so poskušali prevelike napetosti tudi blažiti. Tavčar je v Slovenskem narodu 3. maja 1890 zapisal: "Mi smo vsi v resnici konservativni, ali je nekaj ljudi, ki brez "klerikalcev" in "liberalcev" živeti ne morejo". Da bi poskušal ugasniti spore je bilo prepozno in nerealno pričakovanje. Zato pa je zanimiva označba, da so vsi skupaj konservativci, kar tudi drži. Takratni liberalci oz. svobodomisleci so bili navzlic imenu narodna napredna stranka, ki so si jo nadedli kasneje, konservativni. Zagovarjali so ideje, ki so značilne za klasične liberalce, npr. red, skupnost, narod ter klasične svoboščine in in druga liberalna načela. Zazrtost v tradicije in v vse, kar je nasprotovalo naprednemu, je bila tudi glavna lastnost Mahničeve politične misli.

Leta 1891 je izšla Tavčarjeva povest "4000". Času primerna povest iz prihodnjih dob. Po vzorih dr. Ničmaha napisal Nevesekdo", ki pomeni vrhunec zgodnjega ideološkega spoprijema na Slovenskem. Zgodba ironično prikazuje "božji raj na zemlji" leta 4000, organiziran po takratnih katoliških političnih načelih. Cankar je zapisal, da je bil to slovar slovenskega malomeščanskega liberalizma, ki naj bi obsegal le dvoje besed: svobodo in narodnost! Slovenski narod je to delo (28. decembra 1891) označil za najznamenitejši proizvod te vrste, Mahnič pa za najpodlejši pamflet, na židovskih vseučiliščih vzgojenih slovenskih liberalcev: "Liberalizem je do zdaj vselej obrodil državni absolutizem in militarizem - gospostvo palice in surove sile; ta absolutizem je smrt vsakemu prostemu razvoju naravnih človekovih moči, smrt prostih ved in umetnij" (V: Boršnik 1955, 344). Na samem začetku stoletja se je konflikt tako razbesnel, da so tudi liberalci pred Slovence postavili dve izključujoči možnosti: živeti v svobodi ali pod zakrivljeno palico rimskega nasilja! Katoliška stran je nato ustanovila celo "Obrambno društvo", ki je imelo namen braniti verne Slovence pred napadi liberalnih časnikov. V ta namen so izdali celo dve knjižici: Naši liberalci (1902) in Slovenski liberalizem v pravi luči (1913). V teh in drugih delih so slovenskemu javnemu mnenju posredovali svoje videnje načel, in večina le teh se vrti okoli vprašanja svobode.

³ Zgodba pripoveduje, kako je županov sin Tonek, navdahnjen s tujimi modernimi nazori, hotel v domači skupnosti spremeniti stari patriarhalni red in vpeljati novi, modernejši. Pri tem se je moral Tonek odpovedati "stari pameti", to je tradicionalnim navadam, kulturi in običajem. V Komandiji postavijo temeljni kamen svobodi in ukinejo star red (preženejo kralja) ter uvedejo popolno enakost, ki jo predstavi sarkastično: majhne nategujejo, velike stiskajo. Z idejo, da bi v Komandiji odpravili privatno lastništvo in popolnoma socializirali življenje, je verjetno vključil tudi prve ideje socialističnih "svobodomislecev". Skratka, vse v Komandiji poteka "na komando". Ljudje se sčasoma uprejo, zadevo pa reši Tonkov oče, ki ponovno prevzame oblast in uvede stari, tradicionalni red (V: Boršnik 1955, 333-334).

Problem klasičnega slovenskega liberalizma je v tem, da ni nikoli poskušal konsistentno in celovito koncipirati svoje politične filozofije. V svojem zgodnjem obdobju pa vse do konca 19. stoletja je bil nosilec narodne ideje, glasnik svobodomiselnosti, gospodarskega in kulturnega napredka, idejno pod vplivom avstrijsko-nemškega liberalnega gibanja, doma pa ujet v okvire slogaške politike, ki so jo narekovali katoliški politični krogi. Liberalni politični koncept je nastal iz kulturniškega, ki so ga predstavljali mladoslovenci. Ti so se z uveljavitvijo svojega časopisa Slovenski narod vse bolj uveljavljali kot politični dejavnik.

V obdobju slogaštva - ki ga je najprej zaznamovalo taborsko gibanje - so jih katoliški konservativci v 70. letih utišali in odrinili na obrobje javnega življenja. To je bilo po eni strani presenetljivo glede na relativen političnih uspeh na državnozborskih volitvah 1873 (dobili so en mandat več kot klerikalci, vendar zaradi ločenih nastopov Slovenci skupaj dva manj). Takrat so nastopili z značilnim naprednim geslom "vse za narod, omiko in napredek" (Prunk 1992, 95).

Nekaj posebnosti klasičnega liberalnega obrazca

Na prelomu stoletja postopnega širjenja liberalnih načel in politike na Slovenskem kljub velikim prizadevanjem nasprotnikov ni bilo mogoče več zajezi, še posebej ne, ker so imeli vse večjo podporo med izobraženci in mladimi, še posebej v urbanih naseljih. Čeprav so liberalci postavili "omiko" za volilno geslo na svojem prvem neodvisnem nastopu na volitvah (1873), to s kulturo dialoga ni imelo kaj prida zveze.⁴ K oblikovanju javnega mnenja so pristopili temeljito in vsestransko. Poleg dnevnika Slovenski narod so izdajali Slovenki dom, Sokolski vestnik, kasneje tudi Domovino ipd. Podobno kot socialisti in katoličani so se tudi liberalci mednarodno povezovali. Med drugim so leta 1908 ustanovili organizacijo Svobodna misel kot del mednarodne liberalne zveze, ki si je zadala cilj liberalizirati slovensko družbo. Predstavniki Cerkve na Slovenskem so jo ostro napadali, saj naj bi bila del mednarodne masonske združbe.

Svojo filozofijo so utemeljevali na posamezniku - državljanu. Fran Novak je bistvo liberalnega političnega koncepta pojasnil kar v enem stavku: "Bistvo demokracije leži v enakoveljnosti in enakopravnosti vseh državljanov v vseh panogah javnega in zasebnega življenja...izvor prave, demokratične samouprave naroda je splošna, enaka, tajna in direktna volilna pravica s proporcom v vse zakonodajne, avtonomne, strokovne in javne zastope ter poroto" (Domovina, 1.2.1918). Bolj kot ideologija in vrednote so liberalno politiko uravnavali pragmatični interesi in potrebe. Ko so pred volitvami nekoč povprašali ljubljanskega župana Ivana Hribarja kje ima program, je ta nonšalantno odgovoril: Program, to sem jaz sam! O tem je Cankar kasneje napisal kritično črtico: Sta že dva, in smešil liberalni pristop

⁴ Znan je Cankarjev odnos do liberalizma. Še preden je vstopil v socialdemokracijo, je zapisal, da se liberalci bore s sencami, da njihov program ne sloni na potrebah naroda, da so "nevarni pravi svobodi bolj kot armada kaplanov-agitatorjev...V tej stranki, kateri edini program obstoji v razkrinkavanju furovskih kuharic, je izključena vsa svoboda, vsaka individualnost, pač pa grasi v nji surova nevednost po prosti volji" (Cankar 1970, 66-67).

k politiki (več o tem v: Zver 1996, 29-39). Po 1. svetovni vojni pa so - kar je paradoksalno - nasprotovali uvedbi splošne in enake volilne pravice, ker so ocenili, da bi jih oddaljila od oblasti, kar je bilo nepojmljivo in neprimerljivo z drugimi evropskimi strankami. Ko je v Domovini (12. 4. 1918) Fran Novak zapisal, da je konec "prevlade posameznih stanov, konec nadoblasti posameznih narodov - državni temeljni zakoni zagamčujejo enakopravnost narodov vsem *svobodnim državljanom*" (podčrtal M.Z.), je hotel poudariti prepričanje, da je izid prve svetovne vojne prinesel zmago liberalizma, da sta nasprotna politična koncepta, ki nista utemeljena s svobodnim posameznikom - državljanom, poražena. To pričakovanje je bilo napačno. Prva svetovna vojna je prinesla še neko spoznanje, ki so ga kasneje neliberalni politiki in misleci smiselno uporabili. Čas vojne je prinesel povsem jasne korporativne pojave, kot izraz potreb po pragmatični in učinkoviti organizaciji države. Izkušnjo torej, ki se je kasneje prelevila v alternativo sistemu, ki je "temeljel na državljanu" - parlamentarni demokraciji.

Novak pa je v Domovini zapisal še eno misel, ki je ključna za razumevanje metamorfoze liberalnega odnosa do slovenskega naroda, ki se je začela že na prelomu stoletja, ko so prepustili narodno iniciativo konservativni stranki. "Kakor je pred 50 leti s silo bruhnila na dan zavest, da smo Kranjci, Štajerci, Korošci in Primorci en narod Slovencev, s tako in še večjo silo stopa na dan danes zavest, da smo Slovenci, Hrvati in Srbi po krvi en narod Jugoslovancev, za katere je nastopila zgodovinska doba ujedinjenja in svobode. Izginejo naj popolnoma umetne zgodovinske meje, pade naj stena, ki umetno loči tostransko državno polovico od onostranske. Na jugu monarhije naj vzraste močna jugoslovanska država" (Domovina, 1. 2. 1918). Poslej so liberalci vstrajali na individualističnih stališčih, pa ne zato, ker bi si iz načelnih razlogov želeli maksimalizirati obseg človekove svobode (kot nam nazorno dokazuje paradoks v zvezi z njihovim nasprotovanjem demokratični volilni pravici v začetku 20. let), marveč zaradi tega, ker so pričakovali, da zaradi verskih, etničnih, gospodarskih, političnih in kulturnih razlik lahko nova jugoslovanska država - in njihova oblast - temelji edinole na državljanu. Vse druge posebnosti pa je treba zabrisati ("le s centralistično organizacijo podremo provincializem"). Slovenski liberalci so vnesli dvom o sposobnosti preživetja slovenskega naroda ne le na gospodarskem in političnem polju, ampak celo v kulturi, kjer so, kot npr. dr. Ilešič, predvideli zlitje slovenskega jezika s srbsko-hrvaškim. To držo dobro ponazarja govor dr. Gregorja Žerjava na zboru Jugoslovanske demokratske stranke leta 1924 v Ljubljani: "Slovenski del naroda prevesti v Jugoslovenstvo, na danih uspehih našega kulturnega in gospodarskega dela graditi naprej v smeri čim večje združitve, udelejevati v vseh delih naroda, da zrastemo v nerazdvojno jugoslovansko celoto, združiti vse usvarjajoče sile med Slovenci v to akcijo, to je želja slovenske demokracije. S tem bi bil za Slovence problem malega naroda povoljno rešen".⁵ V občutku lastne nemoči so iskali podporo izven slovenskega naroda. In jo našli pri velikosrbih.

Razvoj liberalne paradigme na Slovenskem je zato nelinearen in nekonstistenten, zaradi česar jo je težko klasificirati ali periodizirati. V zgodnjem obdobju, vse

⁵ Juretu Perovšku se je omenjen citat pri opredeljevanju profila slovenskega liberalizma zdel tako značilen, da ga je ponatisnil celo na platnici svojega dela *Liberalizem in vprašanje slovenstva* (1992).

tja do preloma stoletja so bili torej nosilci narodne ideje, ki so jo kasneje zamenjali za jugoslovansko nacionalistično.⁶ Pri NNS so slovenskemu narodu "začasno" priznavali "kulturno" subjektiviteto (jugoslovanskemu le politično), medtem ko ga pri JDS in Orjuni niso. Vsi pa so bili izrecno za "nacionalno enotnost" in "enotni narodni zavesti". (Perovšek 1991, 69). Jugoslovanska identiteta jim je pomenila kvalitativno višjo kot pa slovenska. Najbolj skrajna je bila v teh zahtevah Orjuna, ki si je zastavila cilj graditve "enotnega rasnacionalnega tipa jugoslovanske nacije". Poleg unitarizma so se zavzemali za "najširšo lokalno samoupravo".⁷

Novi liberalizem v 30. letih

V tridesetih letih se tudi znotraj liberalizma oblikuje alternativa, ki je restavrirala star liberalni odnos do naroda. "Stari" liberalci, kot npr. Oton Župančič, ki so bili jugoslovanarji⁸ so s svojimi načeli vse bolj odvrčali mlade liberalce. Vidmarjeva knjižica Kulturni problemi slovenstva je poglobila krizo v Ljubljanskem zvonu, ki ga je zapustila skupina mladih kulturnih ustvarjalcev, saj ni sprejemala jugoslovanske unitarne ureditve. Sledil je razkol. Svoje videnje položaja so mladoliberalci izrazili v brošuri Kriza Ljubljanskega zvona, ki dejansko pomeni politični program demokratičnega liberalizma v 30. letih: "Slovenstvo nam je del vrojene narave in zato samo po sebi umljivo, nujno, nenadomestljivo. Kdor se ga dotika, se dotika naših duhovnih osnov in naše bitnosti, brez katerih nam ni življenja. Brez vere v obstoj naroda ni mogoče solidno delo za narodovo kulturo. Zanikanje slovenstva in tudi mlačnost nasproti njemu ne moreta biti v nobeni obliki in v nobenih okoliščinah znak svobodomiselnosti, marveč samo izraz neprebuženosti in malodušja. V velikem spopadu socialnoekonomskih sil današnjih dni

⁶ Še preden pride v liberalnem taboru v 30. letih do večjega idejnega razcepa, ki seveda ni moglo imeti večjih političnih konsekvenc, je prišlo v začetku 20. let do razcepa na "starine", ki so obnovili staro Narodno napredno stranko (NNS) in ohranili Slovenski narod, in na "mladine", ki so ostali neločljiv del jugoslovanskih liberalcev (Jugoslovanske demokratske stranke, JDS) s svojim glasilom Jutrom. Poleg teh dveh strank je bila v Sloveniji še dejavna Orjuna, jugoslovanska nacionalistična organizacija.

⁷ Poleg omenjenih liberalnih skupin so se za unitarno državo zavzemali še socialisti, samostojna kmetijska stranka, ki so jo pomagali ustanoviti liberalci, ter manj pomembna Narodno-ljudska stranka dr. Ivana Šušteršiča.

⁸ Gre zlasti za krog Otona Župančiča in Ljubljanskega zvona, ki je slovensko narodno stališče zamenjal za jugoslovansko "nacionalno". Tako Vidmar kot Župančič sta spoštovala slovensko kulturo in jezik. Ena od razlik je prihajala do izraza glede "forme" jezikovnega izražanja. Župančičevo "imanentno" slovenstvo je bilo utemeljeno na predpostavki, da je bistvo jezika v kodi, v logični strukturi misli oz. povedi in da zaradi tega denotacija ni pomembna v izražanju jezika in kulture. Svojo stališče je dokazoval na Primeru Luisa Adamiča, ki je pisal v angleščini, pa je kljub temu po Župančiču ostal velik Slovenec. Župančiču je v polemikah z mladimi pomagal tudi Adamič, ki je vse, kar ni svetovljansko, označil za "provincializem", "podeželskost" in "introvertnost". (Sodobnost, 1/1933, s. 34). Več v: Prunk (1992, 257) in (Zver 1996a, 101).

⁹ Pojem novega liberalizma uporabljamo tudi v tem kontekstu kot sinonim za liberalno demokracijo. Zanj sicer ni značilno poudarjanje narodne ideje, nasprotno, v tem smislu je imel Adamič celo prav; ko je mladim očital, da so v bistvu konservativci. Mladi so bili bolj sprejemljivi za druga moderna politična načela: participativnost, socialnost, medsebojno pogojenost svobode naroda in posameznika ipd.

bomo stali na strani tistih, ki se bore za pravičnejšo in bolj harmonično ureditev sveta..." (V: Prunk 1992, 259). Vidmar, ki se je čutil privrženec liberalnega kroga, je bil vznemirjen zaradi sovražnega odnosa liberalcev do slovenstva in naroda. Zanj je narodnost "osnova vsake bodoče preureditve sveta" (1932, 8). S svojim načelnim stališčem v 30. letih je oživil ideje zgodnjih slovenskih liberalcev (Levstika, Stritarja, Jurčiča, pa v nekem smislu tudi Bleiweisa), ki so znali spojiti svobodomiselne ideje z narodnim načelom.

Nova liberalna usmeritev, ki je iskala zgodovinski kompromis in izhod iz permanentnega liberalnega in katoliškega soočanja, je tudi jasno vzpostavila svoje razmerje do njiju. V *Sobodnosti*, kjer so največ objavljali, so zavračali katoliški korporativizem.

O katolicizmu kot politični doktrini je pisal tudi Jurčec (1934). Ugotavljal je, da korporativizem ni moderna družbena oblika in da ni prav, da katoliška cerkev vzpostavlja svojo lastno vizijo družbene ureditve, zaradi česar naj bi ljudje razumeli katolicizem kot politični program in ne kot vero.

Razmerje med liberalizmom in demokracijo je pojasnjeval tudi Lojze Ude (1934). Spraševal se je, o kateri krizi demokracije in liberalizma lahko govorimo in vzpostavil razliko med duhovnim oz. svobodoljubnim (ki je "natura in zdrava reakcija posameznega človeka, naroda in sloja v narodu proti zatiranju in izkoriščanju") in gospodarskim ter političnim liberalizmom.

Glede prvega meni, da je za "človekovo življenje nenadomestljiv, je socialen v najboljšem pomenu te besede...izhaja iz večnih, bitnih lastnosti človeške narave" (1934, 28). "Tudi kolektivistični liberalizem, svobodoljublje nesvobodnih, zatiranih narodov in ljudskih plasti v narodu, je nekaj večno zdravega". Ude torej duhovni liberalizem razume kot odpor proti tiraniji oziroma odsotnost izkoriščanja in zatiranja. Povsem nekaj drugega je za Udega gospodarski liberalizem, ki je utemeljen z naukom, da je gospodarsko delovanje vsakega človeka njegova zasebna stvar in da naj država ne posega vanj. Ta liberalizem je socialno škodljiv" (ibid, 1934, 28) in predlaga Roosveltovega zgled.

V času vzpona korporativizmov, ki so ogrožali klasično demokracijo, je branil parlamentarizem: "Običajno pa se razumeva pod pojmom demokracija parlamentarna demokracija zahodnoevropskega tipa s splošno, enako in tajno volilno pravico, ter z njenimi temeljnimi, človeškimi in državljanskimi svoboščinami: s svobodo vesti, mišljenja in verovanja, s svobodo govorjene in pisane besede, kritike, s svobodo propagande in svobodo združevanja na katerikoli idejni osnovi" (1934, 29). Za Udega so *kriterij svobode in demokracije temeljne človekove pravice in svoboščine*. Gospodarstvo pa naj bi bilo socialneje usmerjeno. Ude je torej sledil svetovnim trendom in premiku liberalne doktrine - zlasti ameriške - k večanju regulativne vloge države v gospodarstvu in sociali. V tem času, ko se je rodila liberalna demokracija, in sinhrono z njo država blaginje, se je tudi liberalizem v nekem smislu socializiral; Roosevelt-Keynesovi formuli so na Slovenskem sledili mlado-liberalci.

Stanko Leben se je razpisal o participativni demokraciji: "Svoboda, pravica soodločanja in možnost osebne iniciative vsakega posameznika iz katerekoli plasti človeške družbe so osnove, tudi danes še polnoveljavne poteze demokratiz-

ma...Vzdigniti najširše ljudske plasti in jih kot odločilnega činitelja uvesti v proces izenačevanja, ki se je pričel s propadom fevdalno urejene družbe" (1933, 242). Bistvo demokracije je zanj v tem, da se posamezniku ustvarijo možnosti za zadovoljevanje kulturnih in gmotnih potreb.

Kljub nastopu mladih liberalcev, ki so v 30. letih poživili idejno in politično sceno na Slovenskem, se liberalizem ni mogel izvleči iz globoke krize. Fran Zwitter, ki je sam pripadal svobodomiselnemu liberalnemu krogu, je v Sodobnosti leta 1935 zapisal: "Slovenski liberalizem ne končuje danes v viharjih in prevratih kot nositelj velikih miselnih in etičnih vrednot, pač pa se nacionalno in socialno izkoreninjen razkraja v praznosti duha in v cinični borbi za golo korist" (V: Prunk 1995, 140).

Liberalizem se v slovenskem političnem življenju nikoli ni uveljavil kot prevladujoča politična drža, je pa odločilno sooblikoval slovensko politično zgodovino in sedanost.

LITERATURA

- Arendt, Hannah. 1997. "Svoboda in politika". V: Bibič Adolf, (ur.). Kaj je politika? Ljubljana. Znanstveno in publicistično središče.
- Beyme, Klaus. 1985. *Political Parties in Western Democracies*. Trowbridge.
- Boršnik, Marja. 1954. "Opombe". V: Ivan Tavčar, zbrano delo. Četrta knjiga. Ljubljana. Državna založba Slovenije.
- Cankar, Ivan. 1970. Zbrana dela. 26. zvezek. Ljubljana. Državna založba Slovenije.
- Gantar, Godina Irena. 1987. T.G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem (1895-1914). Ljubljana. Slovenska matica Ljubljana.
- Grafenauer, Niko (ur.). 1993. Slovenci in prihodnost. Ljubljana. Nova revija, št. 134/135.
- Jurčec, Ruda. 1934. "Realizem v slovenski politiki". V: Sodobnost. II/1934.
- Koš, Janko. 1996. Duhovna zgodovina Slovencev. Ljubljana. Slovenska matica.
- Leben, Stanko. 1933. "Demokracija in elita". V: Sodobnost, I/1933.
- Lukšič, Igor. 1994. Liberalizem versus korporativizem. Ljubljana. Znanstveno in publicistično središče.
- Lukšič, Igor. 1995. "Liberal Traditions on Slovene Territory. First steps of liberalisation". V: Gerlich Peter, Glass Krzyztof, Serloth Barbara (Hg.). *Im Zeichen der liberalen Erneuerung. Liberalen Strömungen und antiliberalen Traditionen Mitteleuropas*.
- Melik, Vasilij. 1982. "Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje". V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. XXII/1982.
- Ogris, Albin. 1926. *Politične stranke*. (sz.t.). Ljubljana.
- Perovšek, Jurij. 1991. "Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923". V: Zgodovinski časopis 45/1.
- Perovšek, Jurij. 1996. Liberalizem in vprašanje slovenstva. Ljubljana. Modrijan.
- Pirc, Jožko. 1986. Aleš Ušeničnik in njegov čas. Ljubljana. Družina.
- Prepeluh, Albin. 1938. Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana. Univerzitetna tiskarna J. Blasnikova nasl., d.d.
- Prunk, Janko. 1992. Slovenski narodni vzpon. Ljubljana. Državna založba Slovenije.
- Prunk, Janko. 1995. "Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanje v kraljevini Jugoslaviji". Ljubljana. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. V: Slovenci in država (ur. Bogo Grafenauer).

- Rizman, Rudi. 1992. Sodobni liberalizem. Zbornik. Krt. Ljubljana.
- Sruk, Vladimir. 1988. "Prologomena k človekovim pravicam in svoboščinam". V: Jambrek Peter, ur. Vartvo človekovih pravic. Ljubljana. Mladinska knjiga.
- Zver, Milan. 1996. Sto let socialdemokracije. Ljubljana. Veda.
- Zver, Milan. 1998. Avtonomizem in Slovenci. Doktorska disertacija. FDV.